

КЛЮЧОВА ДЕТЕРМИНАНТА ЗА УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ НА ТУРИСТИЧЕСКА ДЕСТИНАЦИЯ

Устойчивото развитие на туристическата дестинация днес е необходимо, за да се представи решение за предотвратяване и отстраняване на отрицателните последствия от ускореното развитие на туризма, както и за запазване или увеличаване на конкурентоспособността и атрактивността на дестинацията. Целта на тази студия е да представи специфичен механизъм, който да се прилага при управлението на туристическата дестинация за нуждите на нейното устойчиво развитие. Този механизъм е разработен на базата на общите принципи за устойчивост и тяхното проявление по отношение на туризма и на конкретен туристически район. Ключовата детерминанта за устойчиво развитие на туристическа дестинация е изразител на незаменимия капитал обхващащ конкретни ресурси, ценности и свързани с тях компетенции и фактори, със значение за конкурентоспособността и атрактивността на дестинацията. Представеният специфичен механизъм на ключовата детерминанта предлага насоки за решаване на един от значимите проблеми днес, а именно отделяне развитието на туризма от деградиращата експлоатация на природен и социален капитал без да се лишават местното население и туристите от добър стандарт на живот и възможности за рекреация, но и бъдещите поколения от достъп до природни ресурси и социални ценности. За постигане на тази цел се решават 2 основни изследователски задачи:

- Извеждане на принципи на устойчивото развитие на туристическата дестинация;
- Определяне на ключовата детерминанта за устойчиво развитие на туристическата дестинация.

JEL: O20

Увод

Устойчивото развитие на туристическа дестинация днес е необходимо, за да се представи решение за предотвратяването и отстраняването на отрицателните последствия от ускореното развитие на туризма, особено като приоритетен отрасъл на икономиката, както и за запазване или увеличаване на конкурентоспособността и атрактивността на дестинацията.

Мащабното развитие на туризма предизвиква редица негативни екологични, социално-икономически и институционални процеси. В съчетание с външни и вътрешни за дестинацията фактори, те обуславят намалението или загубата на нейната конкурентоспособност. Масовият туризъм е свързан с изграждането на туристическа инфраструктура и с утвърждаването на

¹ Генка Рафаилова е докторант в Икономически институт на БАН, тел: 9875879, факс: 9882108, e-mail: rafailovagenka68@hotmail.com.

дестинацията на туристическия пазар, но той унищожава ресурсите на отрасъла и компонентите/елементите, определящи нейната атрактивност и конкурентна позиция. Разбира се, за всяка дестинация е необходимо да се изследват и характеризират конкретните екологични и социални проблеми, директно или косвено причинени от туризма, като се отчита, че той не е единствената икономическа и социална дейност, която ги създава. В този смисъл е нужно решенията да се търсят и предлагат предимно на локално равнище.

Концепцията за устойчиво развитие на туризма, базирана на теорията за устойчивото развитие, обхваща принципи и инструменти за съхранение и възстановяване на околна среда и културни ценности, за постигане на икономическа ефективност и социална справедливост за днешното и бъдещото поколение туристи, местно население и жителите на различни райони в света.

Днес развитието на туризма в България се характеризира с мащабност и масовост. Съгласно изследванията в международен план за неговото взаимодействие с околната среда и на базата на теорията за устойчивия туризъм като следствия от мащабното развитие на отрасъла се регистрират резултати, които имат отрицателно отражение върху конкурентоспособността и атрактивността на дадена дестинация. Ето защо концепцията за устойчиво развитие на туристическата дестинация за България е особено актуална. Развитието на туризма в страната трябва да се "разграничи" от неблагоприятната експлоатация на природните ресурси и социо-културното богатство. При това, без да се допускат социално-икономически сътресения, а напротив, да се съдейства за осигуряването на по-висок жизнен стандарт съгласно критериите за членство в ЕС.

Целта на тази разработка е да представи специфичен механизъм, който да се прилага при управлението на туристическата дестинация за нуждите на нейното устойчиво развитие. Той е разработен на базата на общите принципи за устойчивост и тяхното проявление по отношение на туризма и на конкретен туристически район. Необходимостта от създаването и използването на такива механизми произтича както от разнообразието, в т.ч. негативните влияния на туристическата дейност, така и от търсенето на специфични за различните дестинации подходи за приложението на принципите на устойчиво развитие на туризма. Тези принципи произтичат от теорията за устойчиво развитие, която е израз на системния и дългосрочно ориентиран подход за решението на съществуващите днес взаимоотношения екологични, социални, икономически и политически проблеми както на локално, така и на глобално равнище. Реализирането на основната идея за устойчиво развитие на туризма – хармонизиране на туристическата дейност с опазването на природната среда и постигане на социална справедливост в териториален и времеви аспект, поражда редица спорове, проблеми и трудности. Един от съществените проблеми е по какъв начин да се отдели развитието на туризма от деградиращата експлоатация на природен и социален капитал, без да се лишават местното население и туристите от добър стандарт на живот и възможности за рекреация, но и бъдещите поколения от достъп до природни ресурси и социални ценности. Представеният специфичен механизъм на ключовата детерминанта за

устойчиво развитие на туризма предлага насоки за решаване на тези значими проблеми. За постигане на тази цел се решават две основни изследователски задачи: извеждане на принципите и определяне на ключовата детерминанта за устойчиво развитие на туристическата дестинация.

I. Същност и принципи на устойчивото развитие на туристическата дестинация

1. Същност и принципи на устойчивото развитие

Устойчивото развитие на туристическата дестинация се базира на концепцията за устойчиво развитие. Движещите идеи на тази концепция са: 1) да се балансира социално-икономическата дейност със защита и съхранение на природата, 2) като се запазва сегашното или се постига по-високо качество на живота и благосъстояние на хората, 3) но само при справедливото разпределение на ценности, блага и ресурси както сред настоящи жители на планетата, така и по отношение на следващите поколения. Те са обединени от разбирането за интегративната и дългосрочната ориентация на общественото развитие, която официално се прокламира през 1987 г. с доклада "Нашето съвместно бъдеще" на т. нар. „Комисия Брундтланд“, изготвен за ООН, и най-вече чрез посочената в него дефиниция за устойчивото развитие. Съгласно тази дефиниция **„устойчивото развитие е развитие, което осигурява удовлетворяване на потребностите на настоящето поколение, без да се разрушават или накърняват условията и възможностите на бъдещите поколения да удовлетворяват техните потребности“**. В нея ясно е заявена необходимостта от съвместяване на всяка човешка дейност с природните процеси и капацитета на околната среда от гледна точка на настояще и бъдеще. На конференцията на ООН "Околна среда и развитие" в Рио де Жанейро през 1992 г. се развива концепцията за устойчиво развитие на обществото, като се формулират необходимите документи и политически споразумения. Очертани са и основните насоки на това развитие: "Усъвършенстване на икономическите и социалните условия в хармония с дългосрочно съхранение и защита на естествената среда, за да се запазят шансовете на бъдещите поколения за развитие и себеизява". Следователно целите са да се съгласуват и хармонизират икономическият растеж и технологичният прогрес с изискванията за опазване на околната среда, със социалната справедливост и с демократичността на политическите решения в дългосрочен аспект. Пътищата за реализиране на тези задачи са постигане на консенсус между различните обществени групи и интегриране в секторните политики на критериите за съхранение на природата и за социална справедливост. Въпросът за това обаче как да се осъществи "отделяне" на общественото развитие от деградацията на околната среда изисква преди всичко специфично решение, първо, на локално, а след това на регионално и международно равнище. Подходът за изпълнение на концепцията трябва да бъде съобразен със своеобразните социално-икономически, екологични и правно-политически условия в различните райони или държави. "Екологичните проблеми могат да бъдат причинени

предимно от липсата на инициативи на икономически агенти, които директно контролират и използват природните ресурси на локално равнище.”

Основните ориентири за постигане на устойчиво развитие независимо от време и място могат да бъдат трите групи от принципи, на които се базира концепцията за устойчиво развитие.

Принципите за екологично устойчиво развитие и насоките за опазване на природната среда и съхраняване на нейните компоненти

Екологичната устойчивост означава нормално протичане на природните процеси и поддържане на “устойчивост и стабилност на екосистемите”², които осигуряват природни ресурси и функции, така че да се гарантират необходимите условия за живот за човека и всички видове организми. Компоненти на природната среда, които са съставни елементи на природния капитал, са: възобновяемите (дървета, рибни ресурси, растения и животни и други организми и енергия – геотермална, атомна, слънчева) и невъзобновяемите (полезни изкопаеми, минерали и др.) природни ресурси; химическите, физичните и климатични свойства на природните фактори – земя, въздух, вода, и природните функции – регулиране на климата, контрол на ерозията, осигуряване на хранителни вещества и местообитания и т.н., както и функциониращите екосистеми вследствие на взаимодействието на всички тези компоненти.

Днес показателите за процесите и състоянието на околната среда са с твърде тревожни стойности. Тези отрицателни резултати се дължат в голяма степен на въздействията на човешката дейност върху природната среда. Последствията с негативен характер се отнасят основно до пагубно изменение на редица физико-химични процеси, влошено състояние на въздух, почва и вода, унищожение на екземпляри от флората и фауната, намаляване на биологичното разнообразие и нарушаване устойчивостта на екосистемите и тяхното нормално функциониране.

Определени компоненти на природна среда са незаменими, неподлежащи на възстановяване и изключително съществени за нейната жизнеността, т.е. участват или създават условия за поддържане и запазване на живота на всички организми и на човешкото съществуване днес и в бъдеще. За да се гарантира тяхното съхранение и поддържане, е необходимо да се прилагат и спазват принципите за екологично устойчиво развитие:

- обществената дейност, предимно икономическата, да се преориентира (или да съдейства за това) към заменими или регенериращи се ресурси и енергийни източници;
- възобновимите ресурси и екосистемите да се използват с темп, по-нисък от нормата на тяхното възстановяване;

² Възможностите на екосистемата да се възстановява след и да абсорбира външни негативни въздействия – естествени (зементресения, пожари, суша) и човешки (замърсяване и унищожаване на местообитания) т.е. след това да може отново да функционира нормално и да осигурява жизненонеобходимите природни ресурси и функции.

- продуктите на обществената дейност, които са остатъчни и се поемат от околната среда, да бъдат съобразени с капацитета и способността на обкръжаващата среда да ги асимилира;
- съществените и високосзначимите екосистеми, красотата на природата и разнообразието на ландшафта да бъдат защитени и запазени.

Принципите за икономически устойчивото развитие и насоките за запазване или повишаване на благосъстоянието на хората, като се отчита ролята на природната среда и нейното съхранение за стандарта на живот

Икономическата устойчивост означава да се осигуряват възможности и да се създава благосъстояние³ в определен период, което най-малко е равно на благосъстоянието от предходния. Общественото развитие, базирано на икономическа устойчивост, гарантира съхранение и усъвършенстване на условията за производствена дейност и способностите на различните поколения да удовлетворяват техните физически и духовни потребности чрез произведените материални и духовни блага..

Целта е всяко поколение да придобива минимум същото благосъстояние, каквото е имало предходното, като наследява, експлоатира и предава на неговите потомци капитал с равна или по-висока стойност. Това условие изисква обществото да живее от приходите от общия капитал, който притежава, без да го намалява или съгласно правилото на Hartwick: „Постоянното равнище на консумация би могло да бъде поддържано непрекъснато, ако целият приход „рента на оскъдността“ (приходът от експлоатацията на невъзобновимите ресурси) се (ре)инвестира в капитал (възстановяем). По този начин това равнище на инвестиция би могло да бъде достатъчно да осигури ненамаляваща стойност на общия капитал.“ Съгласно това правило за икономическа устойчивост означава да се отчита съществуващата взаимовръзка между създаването благосъстояние, възможностите на всяко поколение за социално-икономическа дейност и състоянието на природните фактори и ресурси. В този смисъл е необходимо съхранението на общия капитал да се отнася не само за създадения от човека физически, а и до природния капитал. Съгласно една от интерпретациите за икономически устойчивото развитие („Концепция за слаба устойчивост“) достатъчно условие за него е да се запази стойността на целия капитал, независимо от това дали компоненти на природната среда ще бъдат заменени със създадени от човека средства. Това направление се модифицира от автори като D. Pearce, K. Turner, E. Barbier и др. Според тях използването на компонентите на природната среда (в т.ч. замяната им с други) за целите на социално-икономическата дейност е възможна, но само

³ Благосъстоянието (Welfare, Wohlfahrt) е категория, която изразява удовлетворението на материални и нематериални потребности и постигане на по-висока социална сигурност чрез действащата пенсионна, здравно- и животоосигурителна система и защита срещу безработица – Wicke, L.; Maier, H.

ако се запази стойността на “критичния”⁴ (“незаменим”) природен капитал, за да могат следващите поколения да наследят сходни функции и възможност да придобиват ползи от природния капитал.

Принципът на икономически устойчивото развитие (вж. формула 1) е “благосъстоянието на човек от населението да нараства непрекъснато или да бъде постоянно с течение на времето при запазване на общия капитал, в т.ч. и на използвания природен капитал, без да се допусне неговото изчерпване или унищожаване”.

(1) $S(t) - \delta K_m(t) - \delta K_n(t) - \delta K_h(t) > 0$, където:

K_m е създаденият от човека и репродуктивен капитал, т.е. технически съоръжения, сгради, инфраструктура и др., който се осчетоводява;

K_n – природният капитал, който включва възобновяемите и изчерпаемите ресурси и функциите от природната среда (елементите на природния капитал се разглеждат като входящи ресурси на икономическия процес, като приемници на остатъчните продукти от този процес и като функции, в т.ч. естетични и рекреационни, които поддържат икономическата дейност;

K_h – хуманният (социалният) капитал, който включва познания и умения, инвестиции в здравето и образованието, информация, знания, културно богатство;

δ – амортизацията на капитала. Определянето на “амортизационна норма” на природните ресурси се интерпретира предимно като “рента на оскъдността”. Стойността δ на изчерпаемите ресурси е пазарната цена, която е равна на маргиналните разходи на добива на ресурсите и тяхната експлоатацията.

S – стойност на спестените ресурси;

t – времеви период на използване на капитала.

Следователно компоненти на общия капитал, в т.ч. на природния, както и редица духовни (социални) ценности са изключително **важни за създаването на благосъстояние** минимум на едно и също равнище, както и за осигуряване на същите икономически възможности в следващи периоди, защото участват пряко или непряко в създаването на благосъстояние.

Съгласно принципите за социално устойчиво развитие трябва да се постигне справедливо разпределение на ресурси и благосъстояние между хората днес и в бъдеще

Социалната устойчивост се изразява в гарантирано удовлетворение на основните нужди на всички жители на планетата, спазване правата на човека и възможност на поколенията за постигане на същия или по-добър жизнен стандарт, сравнен със сегашния. За целта, от една страна, е необходимо такова разпределение на ресурсите и богатата, задоволяващо най-малко основните потребности на хората, а от друга, запазване на капитала, който се предоставя на идващото поколение.

⁴ Съвкупността от незаменими и застрашени от безвъзвратно унищожение от икономическата дейност природни функции и ресурси, което би довело до необратими и трудни за преодоляване негативни последици за обществото

Принципът на социално устойчивото развитие е постигане на социална справедливост по отношение на различните общности и в дългосрочен аспект. Това означава да се осигуряват равни шансове и права за придобиване на материално и духовно богатство и за индивидуално израстване за всяка група от хора или за всяко поколение, независимо от времето, мястото и социално-икономическите условия, в които живеят.

Следователно компонентите на социалния и природния капитал в един район или държава са жизненонеобходими и високозначими, за да се:

- запазят и осигурят компонентите на общия капитал за създаване на благосъстояние и осигуряване на качество на живот както сред всички жители на отделен район, така и в други райони на света или за цялото човечество в сегашния етап;
- запази общият капитал и да се повишава качество на живот за следващите поколения.

2. Същност на устойчивото развитие на туристическата дестинация

Изведените принципи за устойчиво развитие са базисни за формулиране на концепцията за устойчивото развитие на туризма. Тя може да се разглежда като интегративен подход за трансформация и функциониране на туристическата сфера, така че същевременно да се постигат икономическа ефективност, социални, екологични и политически цели и изисквания. Устойчивото развитие на туризма не е “развитие, което само помага за устойчивостта на туристическата индустрия или съхранение на нейните ресурси”. Дефиницията, която изразява възможно най-добре същността и значението на концепцията за устойчиво развитие на туризма, е изведена едновременно от *Canada Tourism Board (1990)*, *WTO (1988)*, *E. Inskeep (1990)* гласи:

„Устойчивото развитие на туризма удовлетворява нуждите на настоящите туристи и местно население в дестинацията и същевременно защитава и съхранява възможностите за бъдещи периоди, т.е. не възпрепятства следващото поколение да задоволява своите нужди и желания, като се управляват всички ресурси по такъв начин, че да бъдат удовлетворени икономическите, социалните и естетичните потребности при едновременно поддържане на културната идентичност и интегративност, съществените екологични процеси, биологичното разнообразие и жизненоопределящите системи.”

В това определение ясно са очертани основните характеристики и параметри на концепцията за устойчиво развитие на туризма като:

- **Базисна идеология** – дългосрочно развитие на туризма при съхранение на природа и социо-културно богатство, необходимо за туризма и жизнеността на средата (предимно в приемащата туристическа дестинация). Съгласно редица изследвания туризмът оказва не само положителни, но и отрицателни въздействия върху природната и обществената среда. Това налага преориентация на неговото развитие в посока на разделянето му към деградацията на околната среда.

- *Цели на устойчивото развитие на туризма* – повишаване или най-малко поддържане удовлетвореността и качеството на живот на местното население и туристите.
- *Защита на различни интереси* – постигане на консенсус между интересите на различни ключови обществени групи и участници по веригата за създаване на туристическия продукт.
- *Интегративност на туристическата политика и планирането* – взаимнообвързаност на екологичното, икономическото, социалното и институционалното измерение. В представеното определение е подчертано, че постигането на екологична устойчивост е един от ключовите критерии за устойчивото развитие на туризма. Съхранението на жизнеността на средата обаче трябва да бъде хармонизирано с туристическата дейност (източник на доходи и регионално развитие) и извличането на социални изгоди от нея. В дефиницията се очертава необходимостта от развитието на туризъм, но само при условие, че се запазва стойността на капитала (минимум на този използван директно или косвено от отрасъла), за да се осигури най-малко същото или по-добро благосъстояние на бъдещото поколение – туристи и местно население.

Постигането на устойчиво развитие на туризма изисква да се разработят и прилагат стратегии и планове преди всичко на равнище туристическа дестинация. “Устойчивото развитие на туризма трябва да поддържа и увеличава качеството на преживяването на туристите и качеството на живот в туристическата дестинация чрез стимулиране на икономическото развитие в нея, което опазва местната природа и локалното социо-културно богатство.”

Това е така, защото негативните влияния и последствия от лишения от интегративно и дългосрочно планиране туризъм първо се проявяват локално. Нещо повече, социално-икономическите и природните условия, в които се води политика за устойчиво развитие на туризма, се различават във всяка туристическа дестинация. Именно нейните териториално-устройствен и регионален план очертават специфичните граници и подходи за използване на природните ресурси и социо-културното богатство. Същевременно устойчивото развитие на туризма както в териториален, така и във времеви аспект обхваща следните направления:

- поведението на туристите и тяхното потребление;
- дейността на туристическата индустрия и нейното дългосрочно планиране;
- поведението на местното население и нацията;
- действията, политиката и дългосрочното планиране от страна на местната власт и националното правителство ;
- дейността на туристическите организации на местно, национално, международно и световно равнище.

3. Принципи на устойчиво развитие на туристическата дестинация

Решения на екологичните и социалните проблеми и за повишаване качеството на живот не биха могли да се намерят, ако само отделни участници по веригата за създаване на туристическия продукт следват принципите за устойчивостта. Необходимо е всички те подчинят своите действия на концепцията за устойчиво развитие на туристическата дестинация. За целта е необходимо да се спазват общи ръководни правила, каквито са принципите за устойчивото развитие на дестинацията. Те могат да бъдат обобщени в четири базисни групи, като всяка произтича от съответните общи принципи на устойчивото развитие:

1. Запазване и усъвършенстване качеството на околната среда и средата за живеене в туристическата дестинация;
2. Запазване и повишаване качеството на туристическия продукт – преживявания, услуги и инфраструктура;
3. Удовлетворение и зачитане интересите на всички ключови участници и обществени групи;
4. Интегриране на местното население (жители и фирми) в процеса по вземане на решение и разпределение на създадени – директно или индиректно от туризма – блага (вж. табл. 1).

Изпълнението на концепцията за устойчивото развитие на туризма и постигането на нейните цели поражда редица научни и практически проблеми по отношение на:

- избора на подходи и методи за определяне на природния капитал, който не подлежи на субституция, така че да се постигне баланс между етични, екологични, икономически и политически цели, норми и съображения. Това в голяма степен е резултат от неизвестността по отношение на процесите и функциите на природната система и нейните екосистеми и вероятните естествени и неестествени промени в тях. Трудно може да се изчисли стойността на загубите на благосъстояние за хората поради разрушен или унищожен природен капитал;
- готовността и възможността на днешното поколение да заплати цената за съхранение на природните ресурси и функции – изцяло или само на незаменимите, които имат изключително значение за жизнеността на средата.

Тези два проблема затрудняват отговора на въпроса как да се отдели развитието на туризма от разрушителната или неефективната експлоатация на природния и социалния капитал, така че:

- ограничаването или спирането на туристическата дейност да не лиши местното население от приходи и постигнат стандарт на живот, а туристите – от възможности за рекреация и удовлетворение на духовни потребности;
- бъдещото поколение да не бъде лишено от използване на природен и социален капитал поради безвъзвратното им унищожаване за целите на туризма.

Таблица 1

Принципи за устойчиво развитие на туристическа дестинация

Принцип на устойчивото развитие на туристическата дестинация	Общи принципи на устойчиво развитие		Специфично проявление за туристическа дестинация
	Основен	Подкрепящ	Роля на туризма за устойчивото развитие
Запазване и усъвършенстване качеството на околната среда и средата за живеене*	Принципи на екологично устойчиво развитие	Принцип на запазване стойността на общия капитал Принципи на социална справедливост	1. Запазване на стойността на капитала на обществото и икономическата сфера на локално равнище 2. Съхранение и защита на невъзстановимите и възобновимите природни ресурси 3. Съхранение и защита на природните фактори 4. Съхранение и защита на екосистемите и ландшафта
Запазване и повишаване качеството на туристическия продукт – преживявания, услуги и инфраструктура	Принцип за запазване на общата стойност на капитала, в т.ч. на природния и социалния	Принцип за защита и съхранение на природни ресурси, функции и ландшафт Принцип за защита и съхранение на социо-културно богатство	1. Запазване стойността на капитала на туризма – природен капитал 2. Запазване стойността на капитала на туризма – създаден от човека, в т.ч. културен и морален (елементи или целия) 3. Съхранение на атмосферата и красотата на дестинацията
Удовлетворение и зачитане интересите на всички ключови участници и обществени групи	Принцип на социалната справедливост в дългосрочен и интер-регионален аспект	Принцип за запазване и повишаване благосъстоянието на населението	1. Повишаване качеството на живот на местните жители и на туристите 2. Запазване и нарастване на създаваната стойност и приходите от туристическата индустрия и нейни партньори 3. Принос за регионалния процес на създаване на стойност/благосъстояние 4. Защита правата на човека и човешкото достойнство
Интегриране на местни жители и фирми в процеса по вземане на решение и разпределение на създадени блага	Принцип за утвърждаване на правно-законодателни и регулативни условия за устойчиво обществено развитие	Принцип за социалната справедливост	1. Утвърждаване на правно-политическите и институционалните условия за участие на местните жители в процеса на вземане на решение 2. Изпълнение на местни специфични изисквания и потребности

* Комплексна категория, разбирано като съвкупност от жизненонеобходими условия и условия за реализиране на социални дейности, оценявани предимно от представители на местното население.

Източник: UNEP, WTO, Stabler, M.J; Inskeep, E., Department of environment, Britan, "Guiding principles of sustainable tourism", 1991.

За да се намери баланс между развитието на туризма и съхранението на жизнеността на околната среда (природа и общество), е нужно да се определят критичните за бъдещата ѝ устойчивост елементи. Необходим е специфичен за развитието туристическата дестинация механизъм, чрез който да се дефинира и съхранява незаменимият природен и социален капитал.

Такъв механизъм може да бъде **ключовата детерминанта за устойчиво развитие на туристическата дестинация.**

II. Същност и значение на ключовата детерминанта за устойчиво развитие на туристическата дестинация

1. Същност на ключовата детерминанта

Научното и практическото значение на ключовата детерминанта е, че тя е изразител на елементите на “незаменимия” капитал. Те са конкретни природни ресурси, функции и екосистеми, социални ценности и свързани с тях компетенции и фактори, атрактивни за туристите, които трябва да бъдат съхранени и защитени чрез подходящи методи и средства.

Ключовата детерминанта за устойчиво развитие на туристическата дестинация включва: елементите на природен капитал, социалните ценности и блага и тези на общия капитал на туризма, подложени на неговото въздействие, които имат голямо значение за устойчивостта на природна и социална среда и благосъстоянието на хората.

Елементите на природния капитал, които се включват в тази детерминанта, обхващат природните ресурси, функции и екосистеми, които са незаменими и с висока стойност, определена от значението им за екологичната устойчивост или жизнеността на средата. Те трябва да бъдат съхранени, да бъдат използвани ограничено, по възможност дори минимално, или да се запазят непроменени в рамките на урбанизираните зони и да не се заменят по никакъв начин със създаден от човека капитал. Критериите, по които се определят тези елементи, се извеждат от принципите за екологично устойчиво развитие, опазване на качеството на жизнената среда в туристическата дестинация и балансиране на интересите на всички ключови обществени групи в нея.

Социалните ценности и блага – другите елементи на ключовата детерминанта, са традиции, културно-исторически паметници и ценности, традиционни занаяти и икономически дейности, етнически и религиозни обичаи, житейски опит, институции и социални системи. Те са уникални, с високо значение за социалната устойчивост на средата и за съхранение на незаменимия природен капитал в туристическата дестинация. Критериите, по които се определят тези елементи са принципите за социално устойчиво развитие, повишаване качеството на живот в туристическата дестинация и балансиране на интересите на всички ключови обществени групи в нея.

Елементите на общия капитал на туризма, съставляващи ключовата детерминанта, са природни ресурси, функции и екосистеми, социални ценности и материални стойности, които имат съществено значение за благосъстоянието, създавано от туризма, и висока стойност, защото съставят “незаменимия” капитал на туристическата дестинация. Това е капиталът, който осигурява запазване на пазарни позиции на туристическата дестинация и най-малко едно и също равнище на приходи от туризма. Критериите за определяне на тези елементи са: принципите за икономическо устойчиво развитие, запазеното качество на туристическия продукт и

балансът на интересите на всички ключови участници по веригата за създаване, предлагане и потребление на туристическия продукт.

Въпреки че природните ресурси и функции, социалните ценности и блага не съществуват само за целите на туризма и свързаните с него икономически дейности, обхватът на изследваните елементи на природния и социалния капитал може да бъде ограничен до тези, които са пряко използвани от отрасъла в туристическата дестинация и евентуално косвено са повлияни от туристическата дейност. Положителното в случая е, че вниманието се концентрира върху тези елементи, които са най-застрашени от унищожаване и разрушение.

Ключовата детермината е специфичен за туристическата дестинация механизъм за дефиниране на незаменимия капитал и неговата стойност, защото:

1. Елементите на природния капитал, подложени на въздействието на туризма, се оценяват първо по тяхната “първична стойност”, а не по-директната, икономическа полза (за туризма). Тази първична стойност, наричана още “вътрешноприсъща”, т.е. стойност, независима от човешката оценка, правото на биологичните организми и елементите на природата да съществуват и ползата им за останалите, изразява значението на природни ресурси, функции и екосистеми за други такива от природната среда и за нейните процеси. Елементите на природния капитал с висока първична стойност са изключително **съществени за жизнеността на средата**. Тяхното наличие и запазване предпазва от “екологична оскъдност” и негативни “екологични външни ефекти”. В първия случай това означава да не се допуска отсъствие на природни ресурси и функции, важни за човека и за всички организми, а във втория да се предотвратят отрицателни влияния върху други екосистеми и процеси, индиректно свързани с високостойностните елементи. Същевременно стойността на елементите на природния капитал се оценява и от гледна точка на “ползата от съществуването им в бъдеще”⁵ или правото следващите поколения да ги наследят.
2. Елементите социални ценности и блага, които са подложени на въздействието на туризма, се оценяват от гледна точка на значението им за общественения живот на всички социални групи и за културно-историческото наследство, което ще придобият следващите поколения. Социалните ценности и блага обаче се оценяват и по приноса им за жизнеността на средата или тяхното приоритетно значение за запазване на високостойностните природни компоненти. Целта е да се потърси симбиозата между природните и социалните елементи, защото съществуването на двата вида е взаимопределящо. В този смисъл запазването и поддържането на социалните ценности обуславя съхранението на природните ресурси и функции и обратното.

⁵ Turner, R. K. & I.J. Bateman. The Contingent Valuation Method; “Стойност на наследството” – изгодата от правото на следващите поколения да наследят настоящия природен капитал.

3. Елементите на общия капитал на туризма, които съставят ключовата детерминанта, се оценяват по тяхната директна, икономическа полезност, както и от гледна точка на участието им във високосназначими компетенции за конкурентоспособност.⁶ Запазването на най-значимите в този аспект елементи гарантира съхранение на стойността на капитала за туризма. Високостойностни са и тези ресурси, функции, ценности и блага, които принадлежат на стратегическите бизнес-зони на туристическата дестинация. Всяка туристическа дестинация има “спектр от възможности” – характеристики и потенциал, за развитие на различни видове туризъм. Съответно всеки набор от условия отговаря на мотиви, желания и интереси на различни групи от туристи и посетители. Стратегическите бизнес-зони (СБЗ) са тези сфери, които са най-важни от гледна точка на възможностите на дестинацията да удовлетворява потребностите и очакванията на туристите, по начин, който ѝ осигурява устойчиво туристическо търсене, лоялни посетители, имидж и висока доходност. СБЗ гарантират стратегическото развитие на дестинацията, което означава да се защитят интересите на днешното и бъдещото поколение, независимо дали са представители на туристически фирми, на местното население, на органите на властта, на неправителствените организации от сферата на културата, изкуството и спорта или на туристите. Те, както и тяхното непосредствено потомство, ще печелят директно или косвено от туризма и ще придобиват най-малкото сходно благосъстояние от отрасъла.

В определени случаи може да не съществуват явни и научно-обосновани доказателства за евентуални неблагоприятни последици за благосъстоянието или жизнеността на средата поради експлоатацията и съответно разрушението на природни елементи и социални ценности и блага. Тези от тях обаче които са автентични, естествено запазени и уникални, могат да бъдат оценявани високо поради факта, че гарантират избор⁷ – потенциална възможност на хората да се възползват от тях, независимо дали ще предприемат това, или не. Запазването на определени елементи на природната среда и социални ценности и блага може да не произтича само от тяхната висока значимост за жизнените условия или от икономическата им

⁶ Ключови компетенции за конкурентоспособност са ресурси и ценности и свързаните с тях знания и умения, характеристики, които са отличителни за дестинацията, участват в създаването на стойност за клиента, която е с висока ценност и атрактивна за него, трудна е за имитиране или дори невъзможно от страна конкурента (вж. Bieger, T., H. Pechlaner, K. Weiermair, C. Laesser (по Krogh/Venzin, 1995)).

⁷ Общата стойност на природните ресурси и фактори е сумарна – от директна и индиректна полезност от използването им, от стойността на избора – изгодата от избора за достъп до ресурси и фактори, независимо дали ще бъде направено, стойността на съществуването – стойността на удоволствието и удовлетворението, че определени природни ресурси, обекти, фактори съществуват и не са унищожени или повредени, дори и да не са изяви намерения за тяхното ползване, от стойността на наследството и от първичната стойност (вж. Turner, R. K. & I. J. Bateman. The Contingent Valuation Method).

полезност, а и от техния “вътрешноприсъщ смисъл” и право на съществуване.⁸

Следователно чрез механизма ключова детерминанта за устойчиво развитие на туристическа дестинация може да се определи и управлява експлоатацията на незаменимия (критичен) капитал, който е от голямо значение за и гарантира:

- жизнеността на природната среда;
- устойчивостта на социалната среда;
- настоящото и бъдещото благосъстояние на хората.

2. Елементи на ключовата детерминанта

2.1. Определяне на природните ресурси и функции

Критерии за определяне на елементите на ключовата детерминанта

Критериите за определяне на природните елементи на ключовата детерминанта се извеждат от принципа за запазване и усъвършенстване качеството на околната среда в туристическата дестинация и принципите на екологична устойчивост. Съгласно тези принципи се дефинират незаменимите елементи на природния капитал – природните ресурси, функции и екосистеми, имащи ключово значение за поддържане жизнеността на средата в краткосрочен и дългосрочен аспект.

При положение, че бъдат свръхексплоатирани (в случая от туризма) незаменимите елементи на природния капитал, ще се намали устойчивостта на жизнената среда на локално равнище и ще се влошат нейните функции в кратко- и дългосрочен период, ще се допринесе за негативни изменения в екологичните условия и животоподдържащите процеси в по-широк териториален обхват. Същевременно е възможно определени природни ресурси, функции и екосистеми да бъдат безвъзвратно унищожени, без да са използвани много интензивно или подложени на големи въздействия от страна на човека, т.е. само при минимални влияния.

Понижението на жизнеността на местната среда означава да се предизвикат физиологични промени и такива с негативен социален и психологичен ефект както за местното население, така и за туристите. Всички те ще бъдат лишени от възможността за рекреация (предимно физическа), за възстановяване на жизнените сили и за поддържане на висок жизнен дух. Отрицателните последствия биха могли да бъдат заболявания, дискомфорт поради изменение на климатичните особености и рекреативно-лечебната стойност на ресурсите, окончателна загуба на естествения облик на ландшафта. Следователно трябва да се определят тези ресурси, функции и екосистеми, чието съхранение и ограничено, дори прекратено използване, ще осигурят нормални жизнени условия и ще гарантират най-малко запазване на качеството на средата в туристическата дестинация. Критериите за оценка на природните компоненти – елементи на ключовата детерминанта, са:

- невъзобновимост на екологични и социални компоненти с жизнено значение – природни ресурси и фактори и елементи на социо-

⁸ Според Daly и Stabler “вътрешноприсъща” стойност е независима от човешката оценка, правото на елементите на природата да съществуват и ползата им за останалите.

културно богатство, които, ако се експлоатират от туризма, от свързани с отрасъла или други дейности, ще бъдат безвъзвратно и окончателно унищожени;

- устойчивост и стабилност на жизнената среда, т.е. запазване функционирането и устойчивостта на екосистеми, от които зависят жизненозначимите ресурси и функции;
- висока степен на "чувствителност" или "крежкост" на екосистеми или природни компоненти, т.е. такива с нисък екологичен праг. Това се отнася до тези случаи, в които надхвърлянето на твърде малки стойности на параметрите води до неблагоприятни последиствия, разрушаване на устойчивостта на екосистемата или унищожение на важни биологични ресурси;
- уникалност и неповторимост на екологични елементи и функции – отличителни, единствени по рода си ландшафт, природни ресурси и др., които са с голямо значение за местното население, нацията, човечеството.

Оценка на елементите на природния капитал, съставлящи ключовата детерминанта

Оценката на природните елементи, които ще съставят ключовата детерминанта, може да бъде направена съгласно изведените критерии (вж. табл. 2).

Таблица 2

Оценка на елементите на природния капитал

Критерии за оценка елементите на природния капитал	Оценка		
	1 – ниска	2 – средна	3 – висока
1. Степен на необратимост на промени			
2. Първична стойност – степен на значимост за екосистема /и/ и функции на природа			
3. Степен на чувствителност – степен на промяна при въздействие			
4. Степен на уникалност и значимост за местния ландшафт			
Обща средна оценка за оценявания елемент:			

Елементите, които получават най-висока оценка, се определят като високостойностни и като елементи на незаменимия природен капитал.

2.2. Определяне на социалните ценности и блага

Критерии за определяне на елементите на ключовата детерминанта

Критериите за определяне на елементите на социалния капитал, съставлящи ключовата детерминанта, се извеждат от принципа за удовлетворение на интересите на всички ключови обществени групи в туристическата дестинация, за запазване и повишаване качеството на живот и от принципите за социално устойчиво развитие. Съгласно тези принципи се дефинират незаменимите социални ценности и блага, които имат ключово значение за устойчивостта на социалната среда – благоприятна обществена среда за всички социални групи и поколения.

Унищожаването на определени социални ценности и блага може да има отрицателни последици за устойчивостта на социалното обкръжение, което се изразява в загуба на възможност за рекреация и естетическа наслада поради разрушаване на естествения и автентичен облик, на социалния мир и атмосферата на средата в туристическата дестинация, на чувството за идентичност. Тези негативни ефекти означават лишаване на туристите и местните жители от правото да използват и да се наслаждават на определени духовни и материални блага, създадени от човека.

Определени елементи на социалния капитал гарантират запазване на качеството на живот в туристическата дестинация. Тези социални ценности и блага допринасят за опазване на природната среда. По-точно, те са тясно обвързани с нея, защото без природните ресурси, функции и тяхната неизменна стойност те не биха могли да съществуват. Определени духовни и материални ценности са ключови за удовлетворение на хората от начина на живот и от мястото, където живеят. Редица традиции, познания, произведения на културата и изкуството и други творения на човека са сами по-себе си неповторими, невъзстановими и играят съществена роля за запазване на културно-историческото богатство, което могат да наследят следващите поколения. Критериите за оценка на елементите на социалния капитал, съставляващи ключовата детерминанта, са:

- запазване на възможност за рекреация и естетическа удовлетвореност от културно-исторически паметници, архитектурен и естествен облик на средата и атмосфера в туристическата дестинация;
- роля за опазване и защита на незаменимите елементи на природния капитал;
- роля за съхранение на чувството за идентичност и гордост;
- значение за запазване на културно-историческото – материално и духовно, богатство за бъдещите поколения.

Оценка на елементи на социалния капитал съставляващи ключовата детерминанта

Оценката на елементите на социалния капитал, които ще съставят ключовата детерминанта може да бъде направена съгласно изведените критерии (вж. табл. 3).

Таблица 3

Оценка на елементите на социалния капитал

Критерии за оценка на елементи на социален капитал	Оценка		
	1 – ниска	2 – средна	3 – висока
1. Степен на значение за рекреацията и естетическата наслада на туристи/местно население			
2. Степен на принос за жизнеността на природната среда			
3. Степен на принос за качествена социална среда			
4. Степен на принос за качество на живот на бъдещите поколения			
Обща средна оценка за оценявания елемент:			

Елементите, които получават най-висока оценка, ще бъдат определяни като високостойностни и елементи на незаменимия социален капитал.

2.3. Определяне на елементите на общия капитал на туризма

Критерии за определяне на елементите на ключовата детерминанта

Критериите за определяне на елементите на общия капитал на туризма, които съставят ключовата детерминанта, се извеждат от принципа за запазване и повишаване качеството на туристическия продукт – преживявания, услуги, инфраструктура и принципите на икономическа устойчивост. Съгласно тях се дефинират незаменимите компоненти на общия капитал на туризма – природните ресурси, функции и екосистеми, социални ценности и блага (в т.ч. материални, създадени от човека), имащи ключово значение за равнището на благосъстоянието и възможностите на бъдещите поколения най-малко да го запазят.

Експлоатацията от туристическата дейност на природни и социални компоненти, особено незаменимите, водеща до тяхното унищожение и без адекватни мерки за тяхната защита, означава бъдещите поколения да се обременят с разходи поради последствия от влошаване на средата и намалена икономическа ефективност. В резултат от това настъпва спад на жизнения стандарт.

Съществуват случаи, в които е невъзможно да се замени елемент на природния капитал или на социо-културното богатство. Дори и да бъде реално заменен, във всеки от двата варианта се намалява новосъздаваната стойност и достигнато равнище на благосъстояние. Следователно трябва да се определят природни и социални компоненти с висока директна стойност, които са неподлежащи на “амортизиране” независимо от калкулиране на разходи по защита и възстановяване. Те са ключови за предотвратяване на отрицателните последствия за социално-икономическа дейност – производство и потребление, и за запазването на стойността на капитала и благосъстоянието.

Елементите на общия капитал, които съставят ключовата детерминанта, са компетенции за конкурентоспособност. Те са съществени за запазване на стойността на общия капитал на туризма в туристическата дестинация. Това са ресурси, условия и ценности, които (предимно в техния автентичен вид) са изиграли важна роля за “излизане” на туристическата дестинация на пазара, за привличане на туристите, за отвоюване на позиции спрямо конкурентите и са допринесли за нейната атрактивност.

Компетенциите за конкурентоспособност са “притежавани” от туристическата дестинация ресурси и “способности/умения”, които са високосзначими за клиентите, отличителни спрямо конкурентите и могат да бъдат конкурентни предимства, трудни за имитиране и осигуряващи достъп до множество пазари. Ключовите компетенции във функционален аспект се разглеждат преди всичко като единство, възникващо от взаимодействието на ресурси, технологии, способности, което осигурява създаването на високо ценена и значима за клиента стойност и неговата удовлетвореност. Следователно не е достатъчно да съществуват природни ресурси и социални ценности, които могат да се смятат за уникални и трудни за имитиране, за ценени и привлекателни за клиентите. За да се превърнат в източник на стабилна конкурентоспособност и по-добра конкурентна позиция, те трябва да са оригинални спрямо конкурентите и да се комбинират и използват така,

че да създават високозначима за клиента стойност. Така отличителните елементи на общия капитал на туризма могат да се използват като компетенции за конкурентоспособност само ако служат като конкурентно предимство и са атрактивни за туристите, т.е. не е достатъчно да са уникални сами по себе си. Същевременно те трябва да участват в създаване на стойност, високо ценена от клиентите, представители на даден пазарен сегмент или стратегическа бизнес-зона (СБЗ).

Елементи на ключовата детерминанта са и тези елементи на общия капитал, които участват в СБЗ. По този начин се гарантира най-малко запазване на създаваното от туризма благосъстояние. СБЗ са важни сфери за развитие на туризма в дестинацията съгласно групите туристи, които ще обслужва, и туристическите продукти и възможности за рекреация и туризъм, които ще бъдат предлагани, за да се удовлетворят мотивите и желанията на посетителите и съответно да се получават приходи. За да се гарантира обаче запазването и защитата на природните и социалните елементи, СБЗ трябва да бъдат определяни чрез методики като “Спектър за рекреационни възможности” и “Граници за допустимите промени”, подходящи за управление на туристическата дестинация в устойчив аспект. Тези методики предлагат:

- определяне на спектъра от възможности на туристическата дестинация за рекреация и туризъм съгласно търсенето – мотиви, предпочитания, желания на настоящи и потенциални пътуващи, посетители, туристи;
- определяне на спектъра от възможности за рекреация и туризъм съгласно реалните условия в туристическата дестинация – достъпност, инфраструктура, туристически ресурси и ключови компетенции за конкурентоспособност;
- дефиниране на алтернативи за локализация на различните възможности за рекреация и туризъм съгласно мнението на местното население и на туристите.

Високозначими за създаваното благосъстояние елементи на общия капитал на туризма са тези, които директно участват в “привлекателността” на СБЗ, оценена съгласно потенциала за продажби и доходността. Те се определят в зависимост от очакванията за ръста на приходите и на броя на туристите, намалението на разходите, на наличието на бариери за навлизане, степента на конкуренция, на динамичността в потребителското поведение, както и на предполагаемите ограничения за използване на ресурси и ценности и вероятността от тяхното унищожение и отрицателен ефект върху рентабилността на туристическата дейност.

С голямо значение са и тези елементи, чрез които СБЗ осигурява значителен индиректен принос за икономиката и мултиплициращ ефект. Това са бизнес-зоните, които индуцират приходи в други отрасли и сфери, повишават доходите на населението и съответно чрез потреблението допринасят за развитието на други сфери на икономиката и обществото. По този начин се съдейства за развитието на местната икономика и повишаване (или най-малкото запазване) на стандарта на живот на местното население в туристическата дестинация.

2.3.2. Оценка на елементите на общия капитал на туризма съставлящи ключовата детерминанта

Оценката на тези елементи може да бъде направена след оценяване съгласно изведените критерии (вж. табл. 4).

Таблица 4

Оценка на елементи на общия капитал на туризма

Критерии за оценка на елементи на общия капитал на туризма	Оценка		
	1 – ниска	2 – средна	3 – висока
1. Степен на отличителност спрямо конкурентите			
2. Степен на значимост/участие в създаване на стойност, високо ценена и желана от клиентите в СБЗ			
3. Степен на директно участие в "привлекателността" на СБЗ			
4. Степен на участие в СБЗ с високо индиректно значение или степен на участие в индиректното значение на СБЗ			
Обща средна оценка за оценявания елемент:			

Степента на директно участие в "привлекателността" на СБЗ се определя от:

- директното участие в създаване на доходи и продажби;
- привличането на туристи;
- повишаването на приходите от турист/продукт;
- намалението на разходите (ако е възможно).

Степента на участие в индиректното значение на СБЗ се определя от:

- индиректното участие в създаване на доходи и продажби;
- повишаването на доходите на местното население и бизнес;
- запазването или повишаването стандарта на живот

Елементите, които съставят ключовата детерминанта за устойчиво развитие на туристическата дестинация, са обобщени и представени на фигурата. Елементите на природния и социалния капитал са тези, които са ключови съответно за жизнеността на природната среда и устойчивостта на социалната среда. Всички те или част от тях могат да съставят общия капитал на туризма и съответно да участват в компетенциите за конкурентоспособност и СБЗ. Тогава съхраняването, превантивното опазване и защита на тези елементи има двойно значение. Възможно е да не бъдат част от общия капитал на туризма, но те са подложени на въздействието му. Същевременно те съставят капитала, гарантиращ общото благосъстояние на местните жители и жизнеността на средата, което индиректно влияе върху ефективността на туризма. Следователно ключовата детерминанта се състои от взаимообвързани елементи, чиито експлоатация, защита и съхранение изисква да се прилагат интегративни инструменти и подходи.

Фигура

Ключова детерминанта за устойчиво развитие на туристическа дестинация – елементи и критерии за тяхното определяне

На фигурата са показани критериите, по които се определят елементите. Този процес включва два етапа: оценка и избор на конкретните ресурси, ценности и блага, които ще съставят ключовата детерминанта. Оценяването на елементите на природния, социалния и общия капитал, използван от туризма, се осъществява чрез разгледаните критерии и методи. За да бъде направен изборът в дадена туристическа дестинация, са

необходими:

- изследване на експертни оценки, както и тези на местните жители, туристическия бизнес и туристите, за стойността на природните ресурси и социалните ценности и за приемливите промени в тях;
- използване на експертна или научна прогноза за приходите от туризма и броя туристи, за промяната на пазарните сегменти в национален и международен аспект;
- определяне на тежестта на различните оценки в общата за всеки от елементите като резултат от дискусия и демократично решение от страна на всички ключови обществени групи.

3. Ключовата детерминанта като механизъм за устойчиво развитие на туристическата дестинация

Ключовата детерминанта за устойчиво развитие е механизъм за стратегическо, подчинено на принципите на устойчиво развитие, управление на туристическата дестинация. Като такава тя има приложение при разработване на пазарни стратегии за туристическата дестинация, раздели от регионални/териториално-устройствени планове, инструменти за екологична политика и показатели за отчитане приноса на туризма за качеството на живот.

Пазарните стратегии са подходи към равномерна или плавна промяна на структурата на туристическия продукт и туризма. Това се обуславя от спазването на стандарти за съхранение на природните елементи и социалните ценности, съставляващи ключовата детерминанта, и съблюдаване на изискванията за защита на конкурентоспособността и атрактивността на туристическата дестинация.

Регионалните планове включват инициативи за привличане на туристи, реализиране на туристически дейности и активности, свързани със свободното време, които също отговарят на посочените изисквания.

Инструментите и подходите за екологична политика превантивно трябва да защитават природните ресурси и функции, социалните ценности и съответно свързаните с тях институции, които са елементи на незаменимия капитал или на ключовите детерминанти.

Показателите за отчитане на приноса на туризма за качеството на живот трябва да се разработват така, че да сигнализират при надвишване на максимално допустими стойности или на пределни граници на промяна при използване на елементите на ключовите детерминанти – ресурси, ценности, компетенции и показатели за атрактивност на дестинацията.

Ключовата детерминанта може да се използва за туристическа дестинация, чието управление се подчинява предимно на концепцията за "слабата устойчивост".⁹ Съгласно тази концепция се допуска експлоатация на природни елементи и социални ценности за целите на туризма и замяната им

⁹ Силната устойчивост означава запазване не само на общия капитал, а и на целия природен капитал, т.е. не се допуска замяна на компоненти на природния капитал с такива от създадения от човека. Съгласно направленията "екологична икономика".... силната устойчивост се третира като запазване не само на природния капитал, а и потока от ресурси, т.е. поставяне на екологични граници на икономическото развитие (вж. Turner, K. R., D. W. Pearce, H. Daly).

със създадени от човека. Изключение правят тези ресурси, функции, екосистеми и ценности, които са елементи на ключовите детерминанти. Този подход означава да не се допуска ограничаване на икономическата и социалната дейност. Строгото лимитиране, а дори и прекратяването на природоползването и експлоатацията на културно-историческото богатство за целите на туристическата дейност е трудно осъществимо в туристическа дестинация, където:

- туризмът е приоритетен отрасъл, основен източник на доходи и двигател за развитие на района;
- жизненият стандарт е нисък и благодарение на туризма могат да бъдат постигнати целите за повишаване на икономическото благосъстояние на населението и за осигуряване на условия за изграждане на гражданско общество – институционализиране на механизми за широко участие при вземането на решение.

Заклучение

Устойчивото развитие на туризма означава дългосрочно развитие на отрасъла при съхранение на природата и социо-културното богатство, необходимо за него и жизнеността на средата, постигане на социална справедливост и икономическа ефективност чрез удовлетворение на интересите на туристите, местното население, туристическия бизнес, местната власт и други преки и косвени участници. Приложимостта на идеята за хармонизиране на рентабилна туристическата дейност с опазването на околната среда и защита на желанията на всички ключови обществени групи може да бъде най-ефективно постигнато на равнище туристическа дестинация чрез прилагане на концепцията за устойчиво развитие на туристическата дестинация и на механизма на ключовата детерминанта за устойчиво развитие. Така по-успешно би могъл да се реши на локално равнище на проблемът за “разделянето” на туристическата дейност от унищожението на природния и социалния капитал, което намалява постигнатия стандарт на живот, възможността за рекреация и забавление както за туристите, така и за местните жители, бизнес и т.н. Чрез ключовата детерминанта за устойчиво развитие на туристическа дестинация като изразител на незаменимия капитал, обхващащ конкретни ресурси, ценности и свързаните с тях компетенции и фактори със значение за конкурентоспособността и атрактивността на дестинацията, тя може да привлича туристи и да удовлетворява местното население безконфликтно. Превантивното съхранение на елементите на ключовата детерминанта трябва да бъде ориентир за постигане на екологична, икономическа и социална устойчивост в развитието на туристическата дестинация.

Литература

1. Воденска, М. Икономически, социални и природни влияния на туризма. УИ, “Св.Климент Охридски”, 2001.
2. Манолов М., Янакиев В., Жейнов, К. Екология. ИУ – Варна, Университетско издателство, 1997.
3. Ракаджийска, Св. Концепция за устойчив туризъм и позициите на България на международните пазари. – Икономически известия, бр.4, ИУ – Варна, 1997.

4. Община Варна. Оценка на състоянието на околната среда на територията на град Варна", Геопонт Интерком ООД Варна, 1998.
5. Регионална инспекция по околната среда и водите – Варна, МОСВ, Доклад за състоянието на околната среда на Варненска и Добричка области през 2001 и 2002. МОСВ и МИ, Стратегия за екотуризъм в България, София, 2002.
7. Archer, B. & Cooper, Ch. The positive and negative impacts of tourism. – In: Global Tourism the next decade, Ed. by William F. Theobald, Butterworth-Heinemann Ltd. Oxford, 1994.
8. Bateman, Ian J. & Turner, R. Kerry. Valuation of Environment, Methods and Techniques: the contingent Valuation Methods. – In: Sustainable environmental Economics and Management – Principles and Practice, Ed. by R. Kerry Turner John Wiley & Sons, London, 1993.
9. Baumgartner. Ch. Tourismus und Nachhaltigkeit-International Freunde Konferenz der UN Kommission für Nachhaltige Entwicklung, NY, 1998.
10. Bieger, T. Management von Destinationen, Auflage, Oldenbourg Verlag München & Wien, 2002.
11. Butler, R. Sustainable Tourism – looking backwards in order to progress. – In: Sustainable Tourism: a Geographical Perspective, 1998, in Hall, C. and Lew., Harlow: Addison Wesley Longman, Ch.3, pp 25-34.
12. Cooper, C. & S. Wanhill. Tourism Development – Environmental & Community Issues, John Wiley & Sons, London, 1993.
13. Cooper, C. The Environmental Consequences of Declining, John Wiley & Sons, London, 1993.
14. Daly, H. Beyond Growth – The Economics of Sustainable Development, Beacon Press, Boston, 1996.
15. Decleris, M. The law of Sustainable Development General Principles. A report produced for European Commission, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 2000.
16. Goodall, B. & M. J. Stabler. Principles Influencing the Determination of Environmental standards for Sustainable Tourism. – In: Tourism Sustainability Principles and Practice, Ed. by M. J. Stabler, Cab International, London, 1997.
17. Frey, R. L., E. Staehelin-Witt & H. Blöchiger. Mit Ökonomie zur Ökologie. – In: Analyse und Lösungen aus ökonomischer Sicht", Schäffer Poeschel, Zuerich, 1993.
18. Kreibich, R., Nachhaltige Entwicklung, Leitbild für Zukunft von Wirtschaft und Gesellschaft, elz Verlag: Weinheim & Basel, 1996.
19. Hanly, N. & C. Spasch. Cost-Benefit Analysis and the Environment. Edward Elgar Publishing Limited, London, 1993.
20. Hartwick, J. M. National wealth, constant consumption and sustainable development, 1998; Pearce, D. W. & Atkinson. Measuring sustainable development, 1993.
21. Holden, A. Environment and Tourism, Prentice Hall, London, 2000.
22. Hunter, C. & H. Green. Tourism & the environment: A sustainable relationship?, Routledge London, 1995.
23. Hunter, P.A., H.L. Huges, I. W. Eastwood & A. A. Morrison. Practical Approaches to Sustainability: A Spanish Perspective. – In: Tourism Sustainability Principles and Practice, Ed. by M. J. Stabler, Cab International, London, 1997.
24. Inskeep, E. Tourism Planning – an integrated and sustainable development approach, Van Nostrand Reinhold, New York, 1991.
25. Majer, H. Wirtschaftswachstum und nachhaltige Entwicklung, R. Oldenbourg Verlag München Wien, 1998.
26. McCool, S., R. N. Molesley, P. N. Nickerson. Indicators system and items for assessing and monitoring the sustainable tourism policy, Island Press, 1999.
27. Meadows D. & D. Meadows, E. Zahn, P. Milling. Die Grenzen des Wachstums – Bericht des Club of Rome zur Lage der Menschheit, Buchclub Ex Libris, Zuerich, 1972.
28. Mihalic, T. & C. Kaspar. Umweltökonomie im Tourismus, St. Gallen, 2000.
29. Murphy, P. The destination product and its impact on traveler perceptions, Tourism Management, 2003.
30. Murphy, P. Tourism and Sustainable Development. – In: Global Tourism the next decade, Ed. by William F. Theobald, Butterworth Heinemann Ltd., Oxford, 1994.
31. Newsome, D., S. A. Moore & R. K. Dowling. Natural Area Tourism – Ecology, Impacts and Management, Channel View Publications, NY, 2002.

32. Pearce, D. W. Sustainable Development and Developing Country Economics. – In: Sustainable environmental Economics and Management – Principles and Practice, Ed. by R. K. Turner, J. Wiley & Sons, London, 1993.
33. Pearce, D. W. & E. Barbier. Blueprint for a Sustainable Economy, Earthscan Publications Ltd., London, 2000.
34. Pearce, D. W. & J.-P. Barde. Valuing the Environment – Six Case Studies, Earthscan Publications Ltd, London, 1995.
35. Pearce, D. W. & G. Atkinson. Measuring sustainable development. – In: Handbook of Environmental Economics, Ed. by Daniel W. Bromley, Oxford UK & Cambridge USA, 1995.
36. Pearce, D., G. Tourist Development, Second Edition, Longman Scientific & Technical, London, 1994.
37. Pechlaner, H., K. Weiermair, & C. Laesser. Tourismuspolitik und Destinationsmanagement. Neue Herausforderungen und Konzepte, Innsbruck, Destinationsmarketing – Möglichkeiten und Grenzen, 1998, Reports 48th Congress 1998, Marrakech, Morocco.
38. Shafer, C.; Bum Yong Ahn & Bong Koo Lee. Operationalizing sustainability in regional tourism planning: an application of the limits of acceptable change framework, Tourism Management 23, Elsevier Ltd., 2002.
39. Schulz, W. & E. Schulz. Onno Kuik, Huib Jansen and Johannes Opschoor, Baan; Ståle Navrud in "Valuing the Environment – Six Cases", ed. by Anil Markandya, Kerry R. Turner, David W. Pearce; Earthscan Publications Ltd, London, 1995.
40. Tietenberg, T. Environmental & Nature Resource Economics, Addison Wesley, NY, 1998.
41. Toman, M. A., J. Pezzey & J. Krautkraemer. Neoclassical Economic Growth Theory and Sustainability. – In: Sustainable environmental Economics and Management – Principles and Practice, Ed. by R. Kerry Turner, John Wiley & Sons, London, 1993.
42. Turner, R. K. Sustainability – Principles and Practice, John Wiley & Sons, London, 1993.
43. Weber, B. Nachhaltige Entwicklung & Weltwirtschaftsordnung – Probleme – Ursachen – Lösungen, Leske + Budrich, Opladen, 1998.
44. Wicke, L. Umweltökonomie – eine praxisorientierte Einführung, 4 Auflage, Verlag Franz Vahlen München GmbH, 1993.
45. Wouter van Dieren. Mit der Natur rechnen: Der neue Club of Rome Bericht, Verlag München & Wien, 2000.
46. AGENDA 21 – NACHHALTIGKEIT, EU, Diskussionspapier, 2001.
47. Agenda21, Chapter 28, UN, NY, 1993.
48. Agenda 21, the report of the Government of Bulgaria to the 5th and 7th Sessions of the United Nations Commission on Sustainable Development. Last Update: April 1999.
49. Green Globus 2000 – Global Environment Outlook 2000, UNEP's Millenium Report on the Environment, NY, 2000.
50. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on Integrated Coastal Zone Management: a Strategy for Europe (COM/2000/547), adopted 27 September, 2000.
51. Commission proposal for a European Parliament and Council Recommendation concerning the implementation of Integrated Coastal Zone Management in Europe (COM/2000/545), adopted 8 September, 2000.
52. Sustainable Urban Development in the European Union: A Framework For Action, Communication from the Commission To the Council, the European Parliament, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, 1998.
53. A European Strategy for Sustainable Development, © European Communities, 2002 Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2002, ISBN 92-894-1676-9.
54. Report of the United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, 3-14 June 1992, vol. I, Resolutions Adopted by the Conference (United Nations publication, Sales No. E.93.I.8 and corrigendum), resolution 1, annex II.
55. UNEP Principles on Implementation of Sustainable Tourism, NY, 1999.
56. WCED (World Commission On Environment And Development). Our Common Future, Oxford/New York: Oxford University Press, 1987.
57. WTO. A practical guide for the development and application of indicators of sustainable tourism, Projekt N 570-0872, September 1995
58. WTO. Global Code of Ethics for Tourism", www.wttc.org, 2001.
59. WTO. Sustainable Development of Tourism A compilation of good practice, 2000, Policy Report (Prepared by WTO for the UN Division of Sustainable Development), www.wttc.org, May 2001.